

Др Јелена Рафаиловић*

ОДЛИКЕ КАПИТАЛА ТЕКСТИЛНЕ ИНДУСТРИЈЕ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ – ПРИМЕРИ НАЈВЕЋИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ФАБРИКА ТЕКСТИЛА¹

Апстракт: Рад представља покушај да се кроз макро и микро контекст прикаже капитал текстилне индустрије у Краљевини Југославији између два светска рата. Прво је разматран капитал текстилне индустрије на макроекономском нивоу, кроз квантитативни приказ обима, организације и власништва капитала. Потом је, ради бољег сагледавања и разумевања тока капитала у самом предузећу, изложена и структура и генеза власничких односа, уз детаљнију анализу трендова кретања завршних рачуна на примеру већих текстилних фабрика: Дуге ресе д. д., Југословенске текстилне творнице Маутнер, Југочешке Крањ, фабрика концерна В. Илића и Београдске текстилне индустрије.

Кључне речи: текстилна индустрија, Краљевина Југославија, капитал, Дуга реса д. д., Југосло-

* Виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд, jelena.rafailovic@inis.bg.ac.rs

1 Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

венске текстилне творнице Маутнер, Југочешка Крањ, фабрике концерна В. Илића, Београдска текстилна индустрија

Текстилна индустрија представља једну од првих индустријских грана која се појавила на територији Краљевине Југославије, потискујући кућну и занатску делатност. Прве текстилне фабрике основане су у 19. веку, већином проистекле из ручног ткања домаћих сировина или из малих радионица у сеоским крајевима, и временом су се развиле до озбиљних индустријских предузећа. Сам настанак и процес развоја до Другог светског рата био је карактеристичан за почетне фазе индустријализације. Повољна конјунктура у деценији након Првог светског рата и саме особености текстилне индустрије, која није захтевала присуство сировина у земљи, обимни капитал за почетно улагање и стручну радну снагу, утицале су на то да је постала и остала једна од важнијих индустријских грана у Краљевини Југославији.

Иако једна од напреднијих индустријских грана, капитал у предузећима текстилне индустрије је делио судбину и карактеристике капитала уопште у привреди Краљевине Југославије. Недостатак капитала, ионако обимом малог и (делимично) уништеног током рата, додатно се погоршао током двадесетих година и Велике економске кризе (1929–1934). Узроци, главна обележја и последице таквог стања у привреди основне вредности пословања јасно су препознати и предочени у литератури.² Пољопривредни сектор је слабо доприне-

2 Видети: Smiljana Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije: (1918-1941)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1986), 36–37; Мари-Жанин Чалић, *Социјална историја Србије 1815-1941: успорени напредак у индустријализацији*, (Београд:

сио стварању капитала, јер пољопривредници, уколико су и поседовали средства за инвестирање, улагали су привредне секторе где је пословање било упрошћено, у мања предузећа, у робу или непокретности. Други, директни начини формирања ефикасних, попут домаћих индустријских кредита и улагања трговачког сектора у индустријски, били су реткост. У таквим околностима основни носиоци инвестиција у привреди били су кредити приватних новчаних завода или државних институција, али и страни банкарски капитал, који је и поред високих камата био неопходан за развој и одрживост индустријских предузећа.³

У раду су представљени обим, структура, организација и власништво капитала целе текстилне индустрије у Краљевини Југославији између два рата.⁴ Поред

Clio, 2004), 265, 267; Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, (Zagreb: Informator, 1968); Sergije Dimitrijević, *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918-1941 godine*, (Beograd: Visoka škola političkih nauka, 1961), 8; Stevan M. Kukoleča, *Industrija Jugoslavije: 1918-1938*, (Beograd: Balkanska štampa, 1941), 115, и др.

- 3 Vesna Aleksić, „Uloga i značaj stranog kapitala u industrijalizaciji predratne Srbije”, *Deindustrijalizacija u Srbiji: mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora*, ur. Božo Drašković (Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2014); Đurović, *Državna intervencija*. Видети: Весна Алексић, „Банкарско-индустријски конзорцијум као пример плутократизације српске политичке елите 1918–1944”, *Токови историје*, 2/2023; Vesna Aleksić, „Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War” (paper presented at the Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective: conference proceedings / Forth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN), Beograd, 2010).
- 4 О капиталу текстилне индустрије у Краљевини Југославији опште смернице налазе се у делима која се баве регионалном анализом текстилне индустрије: France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918-1941*, (Ljubljana: Borec, 1976), Zdenka Šimončić Bobetko, *Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između*

тога, приказани су и биланси већих текстилних фабрика (Дуга реса д. д., Југословенска текстилна творница Маутнер, Југочешка Крањ, фабрике концерна В. Илића, Београдска текстилна индустрија), и њихово власништво на основу структуре акционара. Први, макроекономски приступ нам омогућава да покажемо основне тенденције и квантитативне карактеристике текстилне индустрије, а други да на нивоу случајева детаљније сагледамо и разумемо стање у предузећима.

Као што смо већ напоменули, текстилна индустрија у Краљевини Југославији убрајала се у најразвијеније прерађивачке индустрије. Услед недостатка квалитетних извора, претпостављамо да је 1919. године деловало око 25 текстилних фабрика, у којима је радило 5.250 радника. Крајем 1927. године број фабрика је порастао на 240, а број радника на 30.125.⁵ Прве званичне и прецизне податке публикује *Статистика индустрије Краљевине Југославије са адресаром индустријских пре-*

dva svjetska rata, 1918–1941, (Zagreb: magistarski rad u rukopisu, 1979), Jelena Rafailović and John R. Lampe, “Modern manufacture, state support, and foreign investment. Comparing Balkan textile industries, 1878–1939”, у: *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, ed. Ulf Brunnbauer John R. Lampe (London: Routledge, 2020), односно само периодом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: Јелена Рафаиловић, *Развој индустрије на Балкану: текстилна индустрија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарској 1919–1929.*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2018); „Обим и структура капитала у текстилној индустрији Краљевине СХС”, *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, зборник радова. Књ. 1*, ур. Владан Јовановић (Београд: Институт за новију историју Србије, 2015).

- 5 Рафаиловић, *Развој индустрије на Балкану: текстилна индустрија*, 60–62.

дузећа, 1938. године. Те године је пословала 491 текстилна творница (11,53% од укупног броја творница), са укупним капиталом од 1.504.963.000 динара (12,28%), запослених 75.046 (24,96%), укупним погоном од 39.101 КС (4,49%), и вредности производње од 2.885.994.000 динара (18,32%).⁶

У графикану бр. 1 представљен је број новооснованих текстилних фабрика и величина капитала у апсолутним вредностима при оснивању предузећа.⁷ Обим инвестираног капитала у земљиште, зграде, машине, алат, намештај и превозна средства у текстилним предузећима основаним до 1918. године био је 466 мил. динара, да би до 1938. године та цифра износила 1.504.963.000.⁸ На основу статистичких података произилази да је током двадесетих основано и више творница и инвестирано знатно више капитала. Међутим, неколико чињеница треба имати у виду. До светске економске кризе постојала је повољна конјунктурна инфлације. Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је вршила инфлацију новца по завршетку рата, и давала је повољне кредите индустријском сектору, што је изазвало оснивање већег броја акционарских фабрика,

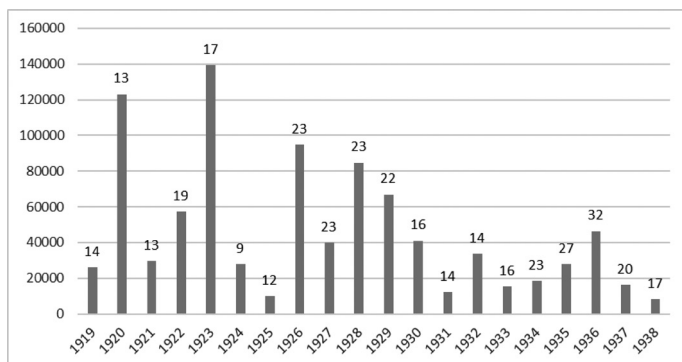
6 *Статистика индустрије Краљевине Југославије са адресаром индустријских предузећа*, (Београд: Министарство трговине и индустрије, 1941), 10.

7 Подаци о обиму инвестираног капитала преузети су из *Статистика индустрије Краљевине Југославије* и односе се само на уложен капитал при оснивању нове фабрике. Под капиталом подразумевао се капитал стварно инвестиран у земљиште, зграде, машине, алат, намештај и превозна средства, али треба напоменути да у многим случајевима нису постојали подаци за предузећа, јер нису вођене књиге, већ је процењено на основу прометне или билансне вредности фабрике (*Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 10).

8 *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 60–61.

без реалног уплаћеног капитала, већ преко меница и кредита.⁹ Затим, довршена је национализација предузећа и извршена је валоризација истих. Године 1923, која се издваја по обиму капитала, основане су фабрике Југословенске текстилне творнице Маутнер и Југочешка Крањ. Током економске кризе евидентан је пад у оснивању предузећа и обиму капитала, да би у другој половини тридесетих почело обнављање текстилне индустрије.

Графикон бр. 1. Обим капитала у динарима (000') и број новооснованих творница у текстилним предузећима 1919–1938. године

Извор: *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 60–61.

9 Jozo Tomašević, *Novac i kredit*, (Zagreb: Zadržna štamparija, 1938), 163; Dragana Gnjatović, *Stari državni dugovi: prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije: 1862-1941.*, (Beograd: Ekonomski institut: Jugoslovenski pregled, 1991), 151–152; Антоније Тасић, „Југословенско банкарство између два рата”, *Глас САНУ, Одељење историјских наука* 366, 26/1992, 151; Aleksić, “Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War”, 5–7. Rafailović and Lampe, “Modern manufacture, state support, and foreign investment. Comparing Balkan textile industries, 1878–1939”.

Структуру текстилних предузећа према врсти предузећа могуће је представити тек за другу половину тридесетих година, јер Министарство индустрије и трговине није водило евиденције о њима до тада. На основу *Извештаја Одсека за кредитне установе и осигурања Министарства трговине и индустрије о југословенским акционарским друштвима* закључује се да је 1929. године постојало 41 текстилно акционарско друштво са оснивачким капиталом од 197 милиона динара и укупним износом биланса од око једне милијарде динара (предузећа текстилне индустрије било је 30, а разноврсне конфекције 11).¹⁰ У *Компасу*, статистичкој публикацији, проналазе се нешто другачији подаци – акционарских друштава у текстилној индустрији било је 70, закључно са 1929. годином, са укупним оснивачким капиталом од 294 милиона динара.¹¹ Према званичним подацима објављеним у *Статистичком годишњаку Краљевине Југославије*, 1930. године било је 60 акционарских од укупно 294 текстилна предузећа.¹² У другој половини тридесетих, као што смо нагостили, постоје подаци о врстама предузећа. Највише је било приватних, инокосних, односно власничких предузећа – 39%, затим акционарских друштава – 26%, а потом јавних ортаклука – 21%, односно друштва са два или више физичких

10 „Преглед стања акционарских предузећа, Југословенска акционарска друштва”, *Гласник завода за унапређивање спољне трговине*, 1931, 7, 12, табела 1, 2. Видети: Општа државна статистика Кралевина Југославија, *Статистички годишњак 1929*, I, Београд: Општа државна статистика, Државна штампарија Кралевине Југославије, 1932.

11 *Compass: finanzielles Jahrbuch*, ed. Gustav Leonhardt (Wien, Zagreb: Compassverlag, 1930). *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930*, Gustav Leonhardt, Wien 1930, 760–780.

12 *Статистички годишњак 1931. Књ. III* (Београд: Кралевина Југославија, Општа државна статистика, 1934).

лица која су основала фирму ради обављања привредне делатности (Табела 1).

Табела 1. Предузећа текстилне индустрије груписана према облику фирме¹³

Облик фирме	1936.		1937.		1938.	
инокосне	147	38%	183	39%	192	39%
јаван ортаклук	78	20%	103	22%	110	22%
командитна друштва	16	4%	16	3%	16	3%
акционарска	111	29%	122	26%	123	25%
друштва са ограниченим јемством	31	8%	39	8%	39	8%
задружне		0%	2	0%	2	0%
државне	3	1%	5	1%	5	1%
бановинске	1	0%	1	0%	1	0%
остале		0%	3	1%	3	1%
	387		474		491	

Извори: *Statistički godišnjak 1940*, X, 180–181; *Statistički godišnjak 1938-1939*, IX, 190–191.

13 *Statistički godišnjak 1940.*, X, (Београд: Кралевина Југославија, Општа државна статистика, 1941), 180–181; *Statistički godišnjak 1938-1939.*, IX, (Београд: Кралевина Југославија, Општа државна статистика, 1939), 190–191.

Детаљне и прецизне податке о власништву над капиталом текстилних предузећа анализираном на основу годишњих извештаја фирми није могуће представити услед недостатака архивске и статистичке грађе. Ипак, на основу делимично сачуваних података можемо донекле да реконструиремо питање власништва у одређеним временским периодима. У међуратној литератури, али и у историографији након Другог светског рата, посебно је било интересовање за питање иностраног капитала, о коме је детаљније и писано, па и имамо више сазнања.¹⁴ Страни капитал уложен у југословенску текстилну индустрију наступао је у форми сложенијих деоничарских друштава. Систем акционарског друштва је био такав да је омогућавао да акционари куповином одређеног броја деоница формирају знатан капитал предузећа. Окупљањем контролног пакета акција од 20% до 40% комада акција, акционари су успевали да обезбеде себи власништво над фирмом.¹⁵ Владимира Розенберг наводи

14 Владимир Розенберг, *Инострани капитал у југословенској привреди: у банкарству, индустрији, трговини, транспорту, осигурању и осталим гранама привредне делатности*, (Београд: Привредни преглед, 1937); Vladimir V. Rozenberg and Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu: država, banke, inostrani i domaći kapital u službi privrede*, (Београд: Balkanska štampa, 1940); Сергије Димитријевић, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, (Београд: Друштво економиста Србије, 1952); *Britanski kapital u Jugoslaviji 1918-1941: njegova ekonomska, politička i obaveštajna uloga*, (Београд: Управа за координацију рада научних института: Institut za istorijska pitanja, 1951); Aleksić, "Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War", и др.

15 Smiljana Đurović, „Struktura akcionarskih društava u Beogradu između 1918-1929. godine”, *Acta Historico-oeconomica Iugoslaviae, Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije IV* (1977): 39.

да је до 1937. године постојало 341 текстилно предузеће, од којих је 46 било акционарско. Међу овим друштвима, у 24 се јавља учешће иностраног капитала преко главнице или преко кредита, или обострано. Међу њима, највећи је био удео чехословачког капитала – 53 мил. дин., односно 32,54%, затим аустријског – 17 мил. дин. или 10,58%, француског – 5 мил. дин., односно 3,08%, док су следеће земље имале учешће мање од 1% – Швајцарска, Пољска, Италија и Мађарска.¹⁶

Подаци из *Статистике индустрије* за 1938. годину дају донекле другачију слику. Од укупно 491 текстилне творнице, страни капитал је био присутан у 151 творници. Предузећа са искључиво страним капиталом било је 45, а у осталим је инострани капитал учествовао заједно са домаћим. Мада је највећи број творница био у „чисто југословенском” власништву – њих 312¹⁷, односно 64%, капитал које су поседовале те творнице износио је 573 мил. дин., односно 38%. Са друге стране, поменутих 151 творница, где је био присутан страни капитал, поседовало је 913 мил. дин., односно 61%. Јасно се закључује да је далеко више капитала било присутно у предузећима где је био уложен инострани капитал.¹⁸

16 Розенберг, *Инострани капитал у југословенској привреди*, 52–53.

17 Највише је било кудељара, 72 са 82 мил. капитала и 37 трикотажа са 59 мил. дин. *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 48–52.

18 *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 48–59. Сергије Димитријевић наводи да је пред Други светски рат укупно учешће страног капитала у текстилној индустрији износило 723,7 мил. дин. (укључујући и финансијске зајмове). Димитријевић, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, 7, 44.

Табела 2. Текстилна индустрија према народности власништва и управе¹⁹

Влас- ништво	број творница		капитал у 000 динара		радна места		погон у КС	
чисто југосло- венска	312	64%	573.672	38%	34.751	46%	15.839	41%
чисто страна	45	9%	217.537	14%	10.569	14%	5.609	14%
пре- тежно југосло- венска	51	10%	273886	18%	13.069	17%	8.078	21%
пре- тежно страна	46	9%	414.838	28%	14.102	19%	8.526	22%
по 50% удела	9	2%	7.191	0%	1.032	1%	352	1%
без података	28	6%	17.839	1%	1.523	2%	697	2%
укупно	491		1.504.963		75.046		39.101	

Извор: *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 48–59.

19 Класификацију података о власништву *Статистика индустрије* је извршила према држављанству лица која су учествовала у раду фирме – чланова управних одбора, пуномоћника-прокуриста и техничких директора; тако су као чисто југословенске фирме сматране оне код којих ни у власништву ни у управи није било страних држављана; чисто стране фирме – оне код којих међу власницима није било поданика Југославије, али су могли бити у управи; претежно југословенске или претежно стране – односе се на фирме где се у управи и власништву појављују претежно једини или други; као 50% стране – 50% домаће сматране су оне код којих се није могло тачно утврдити којих има више. *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 14.

Најбољи показатељи величине, структуре и генезе капитала једног предузећа јесу завршни рачуни предузећа – биланс стања, у коме је приказан преглед имовине предузећа према активном стању (облику) и пасивном стању (изворима финансирања); и биланс успеха, који исказује приходе и расходе вредности у предузећу.²⁰ Ипак, анализа и исказивање завршних рачуна предузећа су веома изазовни и за собом повлаче неколико проблема, а два су основна. Први, део индустријских фирми није водио, нити је имао уређене књиге и завршне билансе, јер су само порески обвезници чији су обими пословања били виши од 360.000 динара и друштва обавезна на јавно полагање рачуна били дужни да имају књиге обављеног промета.²¹ Други, иако је шема биланса била прописана, сама предузећа често је нису поштовала, јер су тежила да им закључни рачуни буду што мање јавни.²² Симончић-Бобетко наводи да је разлог за приказивање фиктивних биланса била намера се прикрије реални приход и тиме смањи пореска основа, због чега су књижени дугови који нису постојали, трошкови производње су били више оптерећени, нису приказиване реалне цене непокретних или покретних вредности и сл.²³

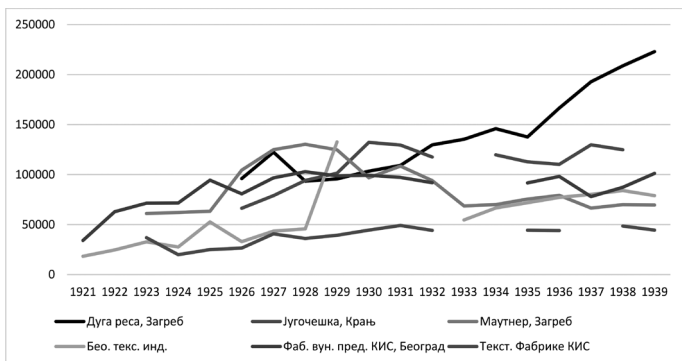
20 „Bilans”, у: *Ekonomski rečnik*, ред. Miomir Jakšić i др. (Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, 2006), 47.

21 „Закон о порезу на пословни промет”, чл. 4, *Службене новине Краљевине СХС*, год. IV, бр. 37, 1922, 1.

22 В. Бајкић, „Неколико мисли о годишњем извештају акционарских друштава”, *Народно благостање*, бр. 2, 11.1.1930, год. II, 20.

23 Bobetko, *Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj*, 118–120.

Графикон бр. 2. Биланси пословања већих текстилних предузећа у Југославији

Извори: „Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дуга реса”, „Југочешка, југословенско-чешка текстилна индустрија ДД, Крањ”, „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб”, „Београдска текстилна индустрија”, у: *Анализе биланса, додатак Народном благостању*, 1930, 1933, 1936, 1940; АЈ 65-1203-2187, Досије Текстилне фабрике Косте Илића синова а. д., Завршни рачуни Текстилних фабрика КИС а. д, 1921-1940; АЈ 65-1205-2189 Досије Фабрике вунених тканина Косте Илића Синова а. д., Завршни рачуни Фабрике вунених тканина КИС а.д., 1921-1940. АЈ, 65-1203-2187, Досије *Београдска текстилна индустрија а. д.*, Завршни рачуни *Београдске текстилне индустрије*.

Према оснивачком капиталу и величини финансијског пословања, предузеће Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дуга реса (даље: Дуга Реса д. д.) била је највећа текстилна фабрика у Југославији, са 56,25 мил. дин. главнице и укупним билансом који се кретао од 96 мил. дин. 1926. године, када је извршена валоризација, до 223 мил. дин. 1939. године. Основана је као деоничко друштво 1896. (1897)

године, са акцијским капиталом у висини од 3 милиона круна. Након рата, 1921. године, главница је износила 4,5 мил. круна, а већ следеће године 9 мил. круна. После валоризације²⁴ 1927. године капитал друштва је уписан на 27 мил. дин., а наредне, 1928. године, основна вредност капитала је подигнута на 56,2 милиона динара, колико је остала до рата, а раздељена на 22.500 деоница по 2.500 динара.²⁵

Почетни укупни биланс 1926. године био је 96 мил. дин. и већ наредне године је увећан за 28%, што је била последица повећања инвестиција у производна средства. Инвестиције у зграде и машине су са 10 мил. 1926. године повећане на 50 мил. у 1929. години.²⁶ Укупан биланс предузећа имао је константан просечни раст од 8% годишње у периоду од 1928. до 1934. године. Године 1935. збир биланса се смањио за 6% (са 146 мил. дин. на 138. мил. дин.), што је донекле било противречно с обзиром на то да је у претходној години дошло до

24 Валоризација у случају Дуге Ресе д. д. извршена је тако што је вредност сваке деонице у оптицају (22.500 комада акција) повишена жигосањем са 400 на 1200 динара. (Архив Југославије (АЈ), фонд Фонд Министарства индустрије ФНРЈ (17), фасцикла 73, досије 3, 17-73-3, dosije Памучне индустрије Дуга resa, Izvadak iz trgovačkog upisnika za tvrtku *Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka Duga Resa*, Karlovac, 20. veljače 1945).

25 АЈ, 17-73-3, dosije Памучне индустрије Дуга resa, Izvadak iz trgovačkog upisnika za tvrtku *Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka Duga Resa*, Karlovac, 20. veljače 1945.

26 АЈ 17-73-3, dosije Памучне индустрије Дуга resa, Izvadak iz trgovačkog upisnika za tvrtku *Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka Duga Resa*, Karlovac, 20. veljače 1945; „Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дуга реса”, *Analiza bilansa, dodatak Narodnom Blagostanju*, br. 30, 26. 7. 1930, god. II, 134-135.

повећања техничког капацитета.²⁷ Разлог овог губитка налазио се у техничкој промени билансних књига, у којој је дошло до пребијања рачуна облигација са рачуном дужника и уношења нове позиције повериоца.²⁸ У наредним годинама биланс је наставио да расте, да би током 1938. и 1939. године био изнад 200 мил. дин. чиме је Дуга Реса д. д. потврдила статус највеће текстилне фабрике у Краљевини Југославији. Од 1929. до 1938. године у фабрику је на нове инвестиције уложено на годишњем нивоу просечно по 9,5 мил. дин. (укупно за нове машине и уређаје преко 68,5 мил., а за подизање нових фабричких зграда око 26,5 мил. дин.). Само у годинама пред Други светски рат, 1936, 1937 и 1938, у проширење и модернизовање фабрике издвојено је преко 50 милиона динара (40 мил. дин. за машине и 10 мил. за зграде).²⁹

Историјат текстилне фабрике Дуга Реса д. д. отпочео је 1884. године. Уз подршку и на наговор грофа Мирослава Кулмера, привредника и политичара из Загреба,³⁰ бечки трговац предива и памука Јосип Јерусалем

27 „Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дуга реса”, *Analiza bilansa, dodatak Narodnom Blagostanju*, br. 30, 26. 7. 1930, god. II, 134–135; br. 41, Beograd 6. 10. 1934. god. VI, 195–196; br. 25, Beograd 20. 6. 1936, god. VIII, 115–116.

28 У билансу за 1935 г. нестала је позиција облигација у висини од 28,4 мил. динара, као и дужници у висини од 18,6 мил. дин. Ова техничка промена не мења основу биланса, али отежава прегледност („Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дуга реса”, *Analiza bilansa, dodatak Narodnom Blagostanju*, br. 25, Beograd 20. 6. 1936, god. VIII, 115–116).

29 „Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka – Duga resa”, *Analiza bilansa, dodatak Narodnom Blagostanju*, br. 3, Beograd 20. 1. 1940, god. XII, 1–2.

30 Видети: *Ko je ko u Jugoslaviji*, (Beograd, Zagreb: Nova Evropa: Jugoslovenski godišnjak, Nova Evropa, 1928), 76. Boris Kukuić, „Kulmer, Miroslav, ml.”, *Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski*

(*Josef Jerusalem*), Вилим Анингер (*Wilhelm Anninger*) и Сигмунд Мендел (*Siegmund Mendel*) откупили су млин на реци Мрежници и основали Краљевску повлаштену земаљску творницу предења и ткања памука у Дугој Реси. Године 1897. (1896) седиште друштва је пренето из Беча у Будимпешту, предузеће је постало акционарско друштво и преименовано је у Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дугареса.³¹ У марту 1920. године централа фирме прелази у Загреб, са основном главницом од 4,5 мил. круна, подељених на 11.500 комада акција по 400 круна, а управу су чинили (од 1921. године): Ото Анингер (*Otto Anninger*), велеиндустријалац из Беча и власник фирме „W. Abeles & Co.”,³² гроф М. Кулмер, Оскар Вајсзмајер, председник Југословенске банке и Трговачке обртне коморе у Осиеку, Душан Плавшић и Миливој Црнадак, генерални директори Прве хрватске штедионице.³³ Након валоризације, 1927. године, власништво над 21.075 деоница било је расподељено између: Прве хрватске штедионице (5.000 акција); Југословенске банке ДД (5.000), Вилхелм Абел & Цо, Беч (1.500), М. Кулмера (2.000), М. Црнадака (1.825), О. Вајсзмајера, (2.500); Фридриха Унгера (550) и Густава

zavod Miroslav Krleža 2009–2016, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11200> [10. 11. 2023].

- 31 Joso Lakatoš, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, (Zagreb: Jugoslovenski Lloyd, 1924), 303–304; Рафаиловић, *Развој индустрије на Балкану: текстилна индустрија*, 189.
- 32 „Anninger, Otto”, u: *Jüdische Sammler und Kunsthändler, Opfer nationalsozialistischer Verfolgung und Enteignung, Lost Art, Koordinierungsstelle*, Magdeburg, http://www.lostart.de/Content/051_ProvenienzRaubkunst/DE/Sammler/A/Anninger,%20Otto.html?cms_lv2=5654&cms_lv3=8560 [5. 9. 2015].
- 33 AJ, 17-73-3, dosije Pamučne industrije Duga resa, Izvadak iz trgovačkog upisnika za tvrtku *Dioničko društvo domaće tvornice pređenja i tkanja pamuka Duga resa*, Karlovac, 20. veljače 1945; Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918–1941*, 87.

Аренса (1.500), индустријалаца из Беча, Роберта Лелен-фроста, генералног директора Прве хрватске штедионице (500), Владимира Спевеца, директора Југословенске банке ДД (500) и Бранка Пливерића, директора Прве хрватске штедионице (200).³⁴

Од 1935. године трећину акција (7.500 комада) Дуге ресе д. д., и тиме највећи удео у власништву, имало је предузеће *Etexco AG* из Цириха, у власништву породице Унгер и Анингер. Саме акције су биле равноправно подељене између чланова породице: Ан Унгер (*Ann Unger*), Роберта и Виктора Анингера (*Robert, Victor Anninger*) и Лизе Хас (*Lise Haas*).³⁵ Пред Други светски рат, као власници акција били су уписани *Etexco AG*, Цирих (7.500 комада акција), др Фриц Кинд (*Fritz Kind*), Цирих (937), др Феликс Хас, Дуга реса (2.274), Едвин Бајндер (*Edwin A. Binder*), Њујорк (6.228), Мари Бернсајд (*Marie E. Burnside*), Њујорк (3.102), Манред Палм (*Manred Palm*), Њујорк (250), Флоренс Марон (*Florens H. Maron*), Њујорк (1.212), и Франко Сејманн, Рио де Жанерио (997).³⁶ Из наведених података о власништву

34 *Des protokolle der ausserordentlichen generalversammlung der Vaterlandischen Baumwollspinnerei und Weberei AG Dugaresa, Dugaresa vom 2 Marz 1927.* Unger Family Collection, AR 25254; Early Financial Correspondence, box 6, folder 13, N 243, Leo Baeck Institute. (<https://archive.org/details/ungerfamily00reel16/page/n243/mode/1up?view=theater>, 20. 10. 2023).

35 Docket No. Y-1036, Decision No. 1535, Proposed decision of the Commission, Washington DC, nov. 26. 1954. Claims Against Yugoslavia - Lead Decisions, Foreign Claims Settlement Commission of the United States <https://www.justice.gov/sites/default/files/pages/attachments/2014/09/05/y-1036.pdf>; AJ 17-73-3, dosije Pamučne industrije Duga resa, Spisak /poznatih/ deoničara bivšeg Dioničkog društva domaće tvornice pređenja i tkanja pamuka u Dugoj resi od 1938. g do 6. IV 1945.

36 AJ 17-73-3, dosije Pamučne industrije Duga resa, Spisak /poznatih/ deoničara bivšeg Dioničkog društva domaće tvornice pređenja i tkan-

јасно је да је Дуга реса д. д. од почетка до краја рада била у поседу аустријских индустријалаца. За пола века, од мале фабрике бечког трговца прерасла је озбиљну фабрику, која је постала део тада великих текстилних концерна.

Југословенска-чешка творница памучних тиска-нин, д. д. Крањ (даље: Југочешка Крањ д. д.) основана је у априлу 1923. године, са милион динара оснивачке главнице.³⁷ Године 1929. главница је повећана на 15 мил. дин., а 1930. године на 20 мил. дин., колико је и остала до Другог светског рата. Укупан биланс је 1926. године износио 66 мил. дин., а крајем 1938. 124,8 мил. дин., што ју је убрајало у највеће текстилно предузеће на-кон Дуге ресе д. д. Закључно са 1930. годином постојао је тренд раста биланса, просечно 19% годишње, да би потом уследио пад, у просеку од 5% годишње, све до 1937. године. Раст биланса до 1930. године пратио је програм проширења фабрике, који се огледао у сталном порасту инвестиција (са 30 мил. дин. 1926. године на 35 мил. дин. 1929. године), позитивним пословањем, али и куповином Београдске текстилне индустрије од Маутнеровог концерна.³⁸

ја pamuka u Dugoj resi od 1938. g do 6. IV 1945; Nikola Perković, „Konfiskacija karlovačke tekstilne industrije (1945. – 1946.)”, *Časopis za suvremenu povijest* 52, 3/2020, 832.

37 Joso Lakatoš, ur., *Privredni almanah Jugoslovenskog lloyda* (Zagreb: Jugoslovenska štampa d. d., 1929), gl. 5, 50; AJ 65-1314-2298, Prepis Odobrenja o osnivanju Jugoslovenske češke tvornice bombažnih tiskanina DD Kranj, 24. 7. 1923.

38 „Југочешка, југословенско-чешка текстилна индустрија ДД, Крањ”, *Анализа биланса, додатак Народном благостању*, бр. 30, 26. 7. 1930, год. II, 133–134; бр. 40, 26. 7. 1939, год. XI, 165–166; бр. 40, Београд 3. октобар 1931, год. III, 323–324; бр. 18, Београд 2. 5. 1936, год. VIII, 73–74.

Као што и само име говори, главну улогу у оснивању фабрике имали су чешки индустријалци, али сама иницијатива за успостављање фабрике у Крању потекла је од Ивана Хрибара док је био амбасадор у Прагу. Југочешку Крањ основало је 1923. године предузеће *Stein & Co.* из Прага, уз значајан ангажман љубљанских индустријалаца Франца и Карела Вокача, прашког трговца Емила Сторце, Јоза Камушића из Љубљане, и министра Антона Кристана.³⁹ У наредним годинама власништво над Југочешком преузео је концерн Печек (*Petschek*) из Прага, који је до 1937. године поседовао 79% акција Југочешке (158.000 акција од 200.000), док је преосталих 21% било у власништву Емила Сторце.⁴⁰ Након напада Немачке на Чехословачку, ради заштите предузећа, Валтер Печек и Францис Сторца (син Емила Сторце) пренели су компанију енглеској фирми *Salay* у марту 1939. године.⁴¹

39 Архив Југославије, фонд Министарства индустрије и трговине (65), фасцикла 1314, јединица 2298, 65-1314-2298, Prepis Odo-brenja o osnivanju Jugoslovenske češke tvornice bombažnih tiskani-na DD Kranj, 24. 7. 1923; Aleksander Lorenčič and Jože Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 329.

40 На основу пословних књига из 1939. године, 116.000 акција било је подељено међу члановима породице Печек: Пола, Фредерика, Ханса, Виктора и Валтера Печека (*Paul, Frederick, Hans, Victor, Walter Petschek*) и Грете и Маријане Гелерт (*Grete, Marianna Gellert*), а преосталих 42.000 купљених од Богумила Стајна (*Bohumil Stein*) и даље се водило у књигама компаније у његово име. (Docket No. Y-1195, Decisions No 265-A, Proposed decision of the Commission, Washington DC, nov. 29. 1954. Claims Against Yugoslavia - Lead Decisions, Foreign Claims Settlement Commission of the United States <https://www.justice.gov/sites/default/files/pages/attachments/2014/09/05/y-1195.pdf>)

41 Docket No. Y-1195, Decisions No 265-A, Proposed decision of the Commission, Washington DC, nov. 29. 1954. Claims Against Yugoslavia - Lead Decisions, Foreign Claims Settlement Commission of

Југословенске текстилне творнице Маутнер су настале на темељу текстилне фабрике у Преболду, саграђене 1842. године под именом *G. H. Uhlich*, и фабрике у Литији основане 1886. године под именом *Schwarz, Zublin & Co*. Обе фабрике је 1912. године купио Исидор Маутнер, бечки индустријалац, преко свог предузећа Велике аустријске текстилне индустрије а. д., Беч (*Österreichische Textilwerke Aktiengesellschaft; Vereinigte Oesterreichische Textil Industrie A. G. Wien*). По завршетку рата концерн је подељен на два дела, чешки и аустријски, и преименован у Јединствена текстилна предузећа Маутнер а. д. (*Vereenigde Textiel Maatschappijen Mautner N.V.*), са седиштем у Амстердаму. Чешку групу, под патронатом Живностенске банке (*Živnostenská banka*), чиниле су фабрике у Чехословачкој и Краљевини Југославији, а аустријску, под *Bodenkreditanstalt* банком, фабрике у Аустрији, Мађарској и Румунији.⁴²

Након Првог светског рата спроведена је „национализација” Маутнерове фабрике на темељу закона и уредби о поступању са непријатељском имовином од 1915. до 1922. године.⁴³ Национализација је изведена

the United States <https://www.justice.gov/sites/default/files/pages/attachments/2014/09/05/y-1195.pdf>

42 „Jugoslovenske tekstilne tvornice Mautner DD, Ljubljana”, *Народно благостање*, 2. 11. 1929, бр. 40, год. I, 639; Рафаиловић, „Обим и структура капитала у текстилној индустрији Краљевине СХС”, 211; Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918-1941*, 98; Rozenberg and Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu*, 197–198.

43 Видети: Закон о поступању са имовином поданика држава које су у непријатељству са Србијом са правилником за извршење овог закона и Закон о узимању на знање и одобрењу одлуке Париске економске конференције, (Београд: Министарство трговине и индустрије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1919). Закон о распрострањању на целу територију Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца важности закона о поступању са имовином поданика држава које су у непријатељству са Србијом

преко Љубљанске кредитне банке и др Франа Зупанца, правника. У новембру 1922. године, месец дана пре почетка примене Закона о имовини непријатељских поданика, Фран Зупанц поднео је молбу за укидање секвестра и оснивање новог деоничарског друштва, у оквиру кога би пословале фабрике у Преболду и у Литији, а под именом Југословенске текстилне творнице Маутнер д. д.⁴⁴ Приликом успостављања друштва формално је Љубљанска кредитна банка преузела 55% основне главнице, а 45% претходни власници фабрике, што се закључује из расподеле деоница: Љубљанска кредитна банка (54.800), *Vereinigte Österreichische Textil-Industrie Mautner Aktiengesellschaft* (40.000), Исидор Маутнер (2.500), Артур Куфлер (2.500), Фран Зупанц (100), Франц Павлин (100).⁴⁵ Маутнер д. д. је све до Другог светског рата остао у интересној сфери аустријских привредних кругова, о чему сведочи чињеница да је уочи рата, 1939. године, највише комада акција фабрике – 24.900 поседовала *Oesterr Creditanstalt Wr. Bankverein* из Беча, а затим домаће привредне институције Кредитни завод за трговину и индустрију, Љубљана, Југословенска удружена банка д. д., Загреб и Југословенска банка д. д. поседовале су свака по 24.850 комада акција.⁴⁶

од 17. августа 1915. г. и Закона о узимању на знање и одобрење одлуке париске економске конференције од 18. октобра 1916. г., у: *Службене новине*, број 278, 1922, 12. 12. 1922.

44 АЈ, 65-1328-2312, Правила југословенске текстилне творнице маутнер ДД; Одобрење министра трговине и индустрије, 11. 11. 1922; АЈ, 65-1328-2312, Потврда о скидању секвестра, 8. 12. 1922.

45 Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918-1941*, 56-57, 98, 100.

46 Prepis: Seznam o prijavljenih 100.000 komada delnic Jugoslovenskih tekstilnih tvornica Mautner DD za obšni zbor dne 24. aprila 1939. godine. АЈ 65-577-1297, Dosije Jugoslovenskih tekstilnih tvornica Mautner DD.

Југословенске текстилне творнице Маутнер д. д. су по оснивању 1923. године имале главницу од 10 мил. дин., да би после валоризације 1927. године главница била подигнута на 20 мил. дин. При валоризацији у књигама је наведена добит од 16 мил. дин., од чега је на рачун главнице отишло 10 мил. дин., а преостали део од 6 мил. у резервни фонд.⁴⁷ У првим послератним годинама друштво је било експанзивно, што се види уосталом, и у куповини Београдске текстилне индустрије. У периоду од 1923. до 1928. године постоји сталан раст укупног биланса, од 61 мил. дин. до 130 мил. дин. Међутим, са економском кризом отпочео је постепен пад друштва. Уз све инвестиције у наредним годинама, друштво није успело значајније да се опорави и 1939. године биланс је износио 69 мил. дин., као и на почетку пословања. Ипак, треба истаћи да је донекле и промењен начин билансирања 1932. године,⁴⁸ због чега је и висина укупног биланса исказана ниже, али уопштено се није мењао тренд опадања.⁴⁹

Из представљеног закључује се да су највећа текстилна индустријска предузећа на подручју Хрватске и

47 АЈ, 65-1328-2312, Правила југословенске текстилне творнице Маутнер ДД; Одобрење министра трогивне и индустрије, 11. 11. 1922; „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб“, *Анализа биланса, додаток Народном благостању*, бр. 3, 14. 1. 1933, год. V, 11. Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918-1941*, 56-57, 98.

48 „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб“, *Анализа биланса, додаток Народном благостању*, бр. 35, 29. 8. 1936, год. VIII, 154-156.

49 „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб“, у: *Народно Благостање*, бр. 39, 2. 11. 1929, год. I, 639-640; „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб“, *Анализа биланса, додаток Народном благостању*, бр. 3, 14. 1. 1933, год. V; бр. 35, 29. 8. 1936, год. VIII, 154-156; бр. 52, 28. 12. 1940, год. XII, 201-202.

Словеније била у интересној сфери аустријског, односно чешког капитала.⁵⁰ Страни капитал је задржао своје позиције и поред чињенице да је био „непријатељски” и да је потпадао под поменути Закон о имовини непријатељских поданика. Мира Колар Димитријевић наводи да су хрватски привредници били ти који су помогли да се „национализација” предузећа оствари без штете по оригиналне акционаре, чиме су потврдили своје позиције у привредним круговима Аустрије, Мађарске и Чехословачке.⁵¹

Највећи текстилни концерн на територији Србије био је у власништву породице Илић, на челу са индустријалцем и градоначелником Београда (1935–1939), Владом Илићем.⁵² Од прве фабрике (радионице) гајтана у околини Лесковца 1890. године породица

50 И друга већа и мања текстилна предузећа су била у потпуности или делимично у власништву страних привредника, као нпр.: Творница за памучну индустрију д. д., Загреб; Домаћа творница рубља д. д., Загреб; Прва југословенска творница свиле, Осиек; Текстилна индустрија, Вараждин; Преслица, текстилна индустрија д. д., Орославље; Браћа Холцнер, текстилна фабрика; Југобруна, текстилна творница д. д., Крањ; Индустрија лана, Осиек; Творница шешира Галдово, Осиек; Југословенске Рико творнице д. д., Загреб и др. (*Britanski kapital u Jugoslaviji 1918-1941*, 67, 69, 72–73; Розенберг, *Иностранни капитал у југословенској привреди*, 54; Rozenberg and Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu*, 198).

51 Mira Mira Kolar Dimitrijević, „Основна обилježja индустријског развика на подручју сјеверне Хрватске од 1918. до 1929. године”, *Међународни културноповијесни симпозиј Могерсдорф 78*, ур. Иван Кампуш, Душан Плећаш (Осиек: 1982), 190; Владимир Розенберг, „Кредитне прилике у Југославији”, *Привредни летопис Задужбине Николе Спасића*, књ. 3 (Београд: Издање задужбине Николе Спасића, 1938), 257–258.

52 Рафаиловић, *Развој индустрије на Балкану: текстилна индустрија*. 252–259. видети и: Саша Станковић, *Влада Илић: први модерни градоначелник Београда*, (Београд: Albion book, 2018).

Илић је својим пословањем створила концерн који је до почетка Другог светског рата обухватао осам текстилних фабрика широм Краљевине – у Београду су биле Фабрика вунених тканина Косте Илића синова а. д., Текстилне фабрике Косте Илића синова а. д., у Конаку (Банат) Прва српска фабрика конфекција а. д. (1922),⁵³ у Великом Бечкереку Српска фабрика тепиха „Лазар Дунђерски” а. д. (1921) и Прва српска фабрика мрежа а. д. (1921), у Карловцу Вуна д. д. и Текстилне индустрије а. д.,⁵⁴ и у Лесковцу Фабрика канапа и ужарије а. д., као филијала Текстилне фабрике КИС а. д.⁵⁵

53 АЈ, 65-1210-2194, Досије Прва српска фабрика конфекције а. д., Правила Фабрике вунених тканина Косте Илића Синови, акционарско друштво, Београд 1924, 1–15; Одобрење министра трговине и индустрије о оснивању акционарског друштва под именом *Прва српска фабрика конфекција а. д.* са седиштем у Београду, 27. 5. 1922; Извештај Управног одбора Прве српске фабрике конфекција а. д. у Београду, поднесен Првом редовном збору акционара, 06. 04. 1924, 1–2.

54 Фабрика вунених тканина Вуна д. д. основана је 1920. године у Турњу, предграђу Карловца. Концерн В. Илића је откупио Вуну д. д., а 1925. године Вуна д. д. је купила и све акције Првог хрватског млина на чигре д. д. у Карловцу. Временом, због удаљености ова два предузећа, решено је да се предузеће у Турњу и даље води под именом Вуна д. д., а Први хрватски млин на чигре д. д. под именом Текстилне индустрије а. д. „Наша текстилна индустрија”, *Привредни преглед*, 26. 01. 1926, бр. 5, 7; АЈ, 65-1203-2187, Досије *Tekstilna industrija* а. д. у Београду, *Pravila Tekstilne industrije* а. д. у Karlovcu са седиштем у Београду, 19. 04. 1927.

55 „Наша текстилна индустрија”, *Привредни преглед*, 26. 01. 1926, бр. 5, 6; Архив Народне банке Србије, Период „Б”, МФ – 62, група Х, приватна и друга предузећа, досије 122 – Концерн Илић, Београд, тромесечна стања од 1932–1941. год., привремена сигнатура – фонд је у поступку архивистичког сређивања, 3–4. Драгољуб Трајковић, „Текстилна индустрија Лесковца и околине 1884–1918”, *Сто година лесковачке текстилне индустрије: (1884–1984)*, ур. Драгољуб Трајковић и др. (Лесковац: Народни

Ипак, власнички односи у оквиру концерна су били сложени. Већина акционара током година у предузећима су били чланови породице Илић: Влада Илић, Сотир К. Илић, Милан К. Илић, Вера Олга Илић, Светозар М. Илић, Урош М. Илић, Тихомир М. Илић, а акције су и међусобно биле расподељене између њихових предузећа (Фабрике вунених производа Коста Илић, Текстилне фабрике Коста Илић и синови, Београд, Коста Илић и синови, Лесковац). О комплексности власничких односа унутар концерна сведочи и документ из 1946. године Комисије за народну имовина ФНРЈ о Правном положају предузећа „Како су власнички односи у предузећима концерна Косте Илића и синова (којих има тринаест) тако замршени, да је исте готово немогуће утврдити, види се најбоље из тога, што Срески суд из Београд, који је требао да спроведе конфискацију имовине осуђенога Владе Илића, дигао руке од овога посла”.⁵⁶

Две највеће фабрике концерна Илић нису прелазиле 10 милиона динара – Фабрика вунених тканина Косте Илића синови а. д. и Текстилне фабрике Косте Илића синови а. д., а укупна главница седам фабрика концерна Илића током 1933. је била 33,5 мил. динара.⁵⁷ Биланс Фабрика вунених тканина КИС је 1922. године износио 62,8 мил. дин. и постепено је растао до 1928. године на 102 мил. дин. Године економске кризе су ути-

музеј, 1984); Мајкл Паларе, *Балканске привреде око 1800. до 1914. године: еволуција без развоја*, (Београд: Службени гласник, 2010).

56 АЈ, 17-67-44, Dosije državno tekstilno preduzeće Oktobarska sloboda, Ministarstvo industrije FNRJ, Pravni položaj preduzeća fabrike *Vunениh tkanina KIS AD*, Beograd, 13. 9. 1946.

57 Архив Народне банке Србије, период В, dosije 122, Izveštaj o koncernu fabrika Pić za 1933. godinu, 3–4; Јелена Рафаиловић, „Извештај о концерну фабрика Илића за 1933. годину Лична карта једног предузећа у доба велике економске криза”, *Годишњак за друштвену историју*, XX, 3, 2013, 145.

цале на пословање фабрике, због чега се и укупан биланс смањивао током тридесетих година, да би тек 1939. поново достигао цифру нешто мало изнад 100 мил. дин.⁵⁸ Сличан је био и тренд пословања Текстилних фабрика КИС, али са двоструко мањим износима, од 36,9 мил. дин. 1923. године, преко 49,1 мил. дин. 1931. године, када је био највиши обрт, до 44,4 мил. дин. 1939. године.⁵⁹

Поменули смо да је било случајева да предузећа нису реално исказивала добит, односно приказивала завршне рачуне. Анализа биланса Фабрике вунених тканина и Текстилних фабрика КИС, публикована у Народном благостању 1929. године, потврђује такве примере. На основу изнете анализе закључује се да су делови приказаног пословања у завршном рачуну били смањени, а међу неколико примера наводимо следећи (за Фабрике вунених тканина): „потцењена позиција је у активи она о машинерији, која је исказана са 8,300.000 дин.; што је равно 750.000 зл. дин. И лајици знају врло добро, да се данас не може купити целокупан машински прибор једне велике фабрике вунене тканине за 750.000 зл. дин. Не би смо се преварили ако би смо ту позицију увећали са 200%. Исто важи и за позицију непокретности, која је исказана са 11 и по мил. дин., и ако према нашој информацији саме зграде вреде скоро 14. мил. дин. Позната је ствар да има скоро 30 год. Како вредност терена у непосредној близини Београда рапидно скаче. Фабрике вунених тканина имају у Београду преко 7 хектара земљишта, а поред тога непокретности у Ба-

58 АЈ 65-1205-2189 Досије *Фабрике вунених тканина Косте Илића Синова а. д.*, Завршни рачуни *Фабрике вунених тканина КИС а.д.*, 1921–1940.

59 АЈ 65-1203-2187, Досије *Текстилне фабрике Коста Илића синова а. д.*, Завршни рачуни *Текстилних фабрика КИС а. д.*, 1921–1940.

нату (заједно са дворцем и зградама у Београду). Само непокретност без зграда вреди 15 милиона динара.⁶⁰

Београдска текстилна индустрија а. д. званично је основана почетком 1924. године. Претходно, то је било предузеће у власништву Милана Јечменице и ко., засновано 1911. године. Југословенске текстилне творнице Маутнер а. д. су купиле предузеће Милана Јечмице 1924. године и том приликом претворили га у акционарско друштво са главницом од 6 мил. дин., која је 1925. године повишена на 10 милиона. Главница је потом повећана на 20 мил. дин., али су акционари уписали свега 10 милиона динара, уз обавезу да остатак главнице уплате до краја 1926. године, што се није десило.⁶¹

Пословање Београдске текстилне индустрије током двадесетих година није се кретало у добром смеру – укупан биланс пословања је 1925. године износио 52,6 мил. дин., а 1928. 45 мил. дин. Наредне године у билансном рачуну је забележен највећи раст (са 45 на 132 милиона), који је био више техничке природе него последица прихода предузећа. Узроци знатног повећања јесу у чињеници да је Београдска текстилна индустрија у билансу за 1929. годину поново проценила зграде и машине и њихову вредност повећала за 53 мил. дин. Затим је, током 1929. године, добијен и кредит од централе Маутнера у Ротердаму ради уравнотежења финансијског стања. Овим су сторнирали задужења за камате и покрили губитак за 1929. годину, као и губитак на рачуну за

60 „Вунене и текстилне фабрике Косте Илића синова и компаније, Београд”, *Народно благостање*, бр. 17, 1. 6. 1929, год. I, 272–273.

61 АЈ, 65-1203-2187, Правила Милан Јечменица и компанија акционарско друштво, Београд 1911, 2, 3; АЈ, 65-1203-2187, Извештај Управног одбора Милана Јечменице и Ко у Београду, 13. 4. 1924. године; АЈ, 65-1203-2187, Београдска текстилна индустрија, рачун изравњања, 31. 12. 1929. године.

инвестиције, који је настао умањењем стварне вредности према процени.⁶² Ипак, лоше пословање је натерало концерн Маутнер да прода предузеће. Највише акција купила је Југочешка Крањ, како би ојачала своје позиције у источним и јужним деловима Краљевине Југославије. Економска криза је утицала на смањено пословање Београдске текстилне индустрије, али од средине тридесетих приметно је стабилно пословање предузећа које је од 1933. до 1938. године имало сталан раст биланса (од 54,5 мил. дин. на 83,9 мил. дин.).⁶³

Кратко ћемо изложити само да су друге веће фабрике са територије предратне Краљевине Србије биле већином у власништву домаћих индустријалаца. Велика фабрика вунених штофова из Параћина Теокаревић Владе и комп., фабрика вунених тканина била је у власништву браће Теокаревић – Влада, Лазара и Славка Теокаревића, синова и наследника лесковачког индустријалаца Димитрија Мита Теокаревића.⁶⁴ Прва повлашћена ужичка акционарска ткачка радионица такође је била у власништву ужичких привредника,⁶⁵ као

62 АЈ 65-1203-2187, Извештај управног одбора Београдске текстилне индустрије АД Београд за пословну годину 1929.

63 Beogradska tekstilna industrija AD, Beograd, *Analiza bilansa, dodatak Narodnom Blagostanju*, broj 37, Beograd 12. septembar 1936. godine, godina VIII, 162–163; Beogradska tekstilna industrija AD u Beogradu, *Analiza bilansa, dodatak Narodnom Blagostanju*, broj 41, Beograd 12. oktobar 1940, godina XII, 157–158.

64 АЈ, 573-1293, Досије Индустрије вунених тканина Влада Теокаревић и компанија. Ранка Гашић, „Лесковачка текстилна индустрија до Другог светског рата: британски и немачки утицај у предузећима Илића и Теокаревића”, *Лесковачки зборник*, 49/2009, 97–98; Lakatoš, *Privredni almanah Jugoslovenskog lloyda*, gl. V, 53.

65 „Prva povl. Užička ткачка radionica – Užice”, *Analiza Bilansa*, broj 32, Beograd 8. avgust 1931, god. III, 276–277. Александар Спасојевић, Миодраг Д. Глушчевић, и Ђорђе Пилчевић, 85

и лесковачке фабрике, које су биле у рукама градских индустријалаца. Лесковачка текстилна индустрија,⁶⁶ која је била зачетник ове гране индустрије у Србији у периоду између два светска рата, није значајније напредовала. Фабрике су биле разорене током Првог светског рата и поново су успоставиле рад тек средином двадесетих, али у измењеним околностима. Дубоке трансформације тржишта, појава великих фабрика Словеније и Хрватске, и пренос капитала породица Илић и Теокаревић из Лесковца у Београд, односно у Параћин, имали су негативан утицај на пословање текстилних фабрика. Већином су деловале приватне фабрике. Стање текстилне индустрије Лесковца јасно осликава податак да је у адресару привредних предузећа *Статистике индустрије* 1938. године пописано 5 текстилних фирми са 12 творница (Фабрика тканина М. Станковић, Фабрика тканина Петровић и Комп, Л. М. Теокаревић, Творница гајтана Јовановић и комп.) и једна акционарска фабрика (Фабрика канапа и ужарије а. д.).⁶⁷

Доступни статистички подаци јасно осликавају стање капитала у текстилној индустрији Југославије између два рата. Од процењених 25 фабрика које су радиле 1919. године текстилна индустрија је нарасла на 491

година *Текстилног завода „Цвета Дабић”, Титово Ужице*, (Титово Ужице: Текстилни завод „Цвета Дабић”, 1985).

66 Видети: Трајковић, „Текстилна индустрија Лесковца и околине 1884–1918.”; Живан Стојковић, „Развој текстилне индустрије од 1918 до 1944”, *Сто година лесковачке текстилне индустрије: (1884–1984)*, ур. Драгољуб Трајковић и др. (Лесковац: Народни музеј, 1984); Сергије Димитријевић, *Почеци модернизације лесковачке привреде*, (Лесковац, 2003). и др.

67 *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 119–171.

творницу 1938. године. Обим инвестираног капитала од 466 мил. дин. 1918. године увећан је на 1.504.963.000 динара 1938. године, а кретање броја новооснованих фабрика и величина капитала у апсолутним вредностима при оснивању предузећа била је у сагласности са привредним токовима међуратног периода. Крајем тридесетих највише је било власничких предузећа – 39%, затим акционарских друштава – 26%, а потом јавних ортаклука – 21%. У „чисто југословенском” власништву било је 312 творница (64%), са висином капитала од 573 мил. дин. (38%), док је у 151 творници са страним капиталом, већинским или мањинским, било инвестирано 913 мил. дин. (61%).

Анализе биланса и доступних података о власништву највећих текстилних фабрика Краљевине Југославије: Дуге ресе д. д., Југословенске текстилне творнице Маутнер, Југочешке Крањ, фабрика концерна Илића и Београдске текстилне индустрије упућују на неколико основних закључака. Више главнице и већи раст укупног биланса пословања били су карактеристични за предузећа текстилне индустрије Хрватске и Словеније. Власничка структура акционара указује да је инострани капитал имао јаче позиције такође у текстилној индустрији у Хрватској и Словенији, док је осталим деловима Краљевине, посебно на територији предратне Србије, био у поседу домаћих индустријалаца.

Извори и литература:

- Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Ministarstva industrije FNRJ (17), fond Ministarstva trgovine i inudstrije (65)
- Arhiv Narodne banke Srbije, Period „B”, MF – 62.
- Unger Family Collection, Leo Baeck Institute.
- Foreign Claims Settlement Commission of the United States, Claims Against Yugoslavia - Lead Decisions

Službene novine, 1922.

Zakon o postupanju sa imovinom podanika država koje su u neprijateljstvu sa Srbijom sa pravilnikom za izvršenje ovog zakona i Zakon o uzimanju na znanje i odobrenju odluke Pariske ekonomske konferencije. Beograd: Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919. (cyrillic)

Compass: finanzielles Jahrbuch. ed. Gustav Leonhardt. Wien, Zagreb: Compassverlag, 1930.

Statistički godišnjak 1929. I. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932.

Statistički godišnjak 1931. III Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1934.

Statistički godišnjak 1938-1939. IX. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1939.

Statistički godišnjak 1940., X. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1941.

Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industriskih preduzeća. Beograd: Ministarstvo trgovine i industrije, 1941. (cyrillic)

Aleksić, Vesna. „Bankarsko-industrijski konzorcijum kao primer plutokratizacije srpske političke elite 1918–1944”. *Tokovi istorije*, 2/2023, 61–89. (cyrillic)

Aleksić, Vesna. Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War”. Paper presented at the Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective: conference proceedings / Forth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN), Beograd, 2010.

Aleksić, Vesna. “Uloga i značaj stranog kapitala u industrijalizaciji predratne Srbije”. *Deindustrijalizacija u Srbiji: mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora*, ur. Božo Drašković, 159–175. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2014.

Bobetko, Zdenka Šimončić. *Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata, 1918–1941.* Zagreb: magistarski rad u rukopisu, 1979.

- Britanski kapital u Jugoslaviji 1918-1941: njegova ekonomska, politička i obaveštajna uloga.* Beograd: Uprava za koordinaciju rada naučnih instituta: Institut za istorijska pitanja, 1951.
- Dimitrijević, Sergije. *Privredni razvitak Jugoslavije od 1918-1941 godine.* Beograd: Visoka škola političkih nauka, 1961.
- Dimitrijević, Sergije. *Počeci modernizacije leskovačke privrede.* Leskovac, 2003. (cyrillic)
- Dimitrijević, Sergije. *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije.* Beograd: Društvo ekonomista Srbije, 1952. (cyrillic)
- Đurović, Smiljana. *Državna intervencija u industriji Jugoslavije: (1918-1941).* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1986.
- Đurović, Smiljana. „Struktura akcionarskih društava u Beogradu između 1918-1929. godine”. *Acta Historico-oeconomica Iugoslaviae, Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije IV* (1977).
- Ekonomski rečnik.* red. Miomir Jakšić i dr., Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, 2006.
- Gašić, Ranka. „Leskovačka tekstilna industrija do Drugog svetskog rata: britanski i nemački uticaj u preduzećima Ilića i Teokarevića”. *Leskovački zbornik*, 49/2009, 93–100. (cyrillic)
- Gnjatović, Dragana. *Stari državni dugovi: prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije: 1862-1941.* Beograd: Ekonomski institut: Jugoslovenski pregled, 1991.
- Ko je ko u Jugoslaviji.* Beograd, Zagreb: Nova Evropa: Jugoslovenski godišnjak, Nova Evropa, 1928.
- Kresal, France. *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918-1941.* Ljubljana: Borec, 1976.
- Kukoleča, Stevan M. *Industrija Jugoslavije: 1918-1938.* Beograd: Balkanska štampa, 1941.
- Lakatoš, Joso. *Industrija Hrvatske i Slavonije.* Zagreb: Jugoslovenski Lloyd, 1924.
- Lakatoš, Joso. *Privredni almanah Jugoslovenskog lloyda.* Zagreb: Jugoslovenska štampa d. d., 1929.
- Lorenčič, Aleksander, and Jože Prinčič. *Slovenska industrija od nastanka do danes.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Mira Kolar Dimitrijević, Mira. „Osnovna obilježja industrijskog razvitka na području sjeverne Hrvatske od 1918. do 1929. godine”. *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 78*, ur. Ivan Kampuš, Dušan Plećaš. Osijek, 1982.

- Mirković, Mijo. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb: Informator, 1968.
- Palare, Majkl. *Balkanske privrede oko 1800. do 1914. godine: evolucija bez razvoja*. Beograd: Službeni glasnik, 2010. (cyrillic)
- Perković, Nikola. „Konfiskacija karlovačke tekstilne industrije (1945. – 1946.)”. *Časopis za suvremenu povijest* 52, 3, 2020, 813–839.
- Rafailović, Jelena, and John R. Lampe. “Modern manufacture, state support, and foreign investment. Comparing Balkan textile industries, 1878–1939”. *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, eds. Ulf Brunnbauer John R. Lampe. London: Routledge, 2020, 318–324.
- Rafailović, Jelena. „Izveštaj o koncernu fabrika Ilića za 1933. godinu Lična karta jednog preduzeća u doba velike ekonomske kriza”, *Godišnjak za društvenu istoriju*, XX, 3, 2013, 141–154. (cyrillic)
- Rafailović, Jelena. „Obim i struktura kapitala u tekstilnoj industriji Kraljevine SHS”. *Tradicija i transformacija: političke i društvene promene u Srbiji i Jugoslaviji u 20. veku, zbornik radova. Knj. 1*, ur. Vladan Jovanović, 197–218. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2015, 197–218. (cyrillic)
- Rafailović, Jelena. *Razvoj industrije na Balkanu: tekstilna industrija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Bugarskoj 1919-1929*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018. (cyrillic)
- Rozenberg, Vladimir. *Inostrani kapital u jugoslovenskoj privredi: u bankarstvu, industriji, trgovini, transportu, osiguranju i ostalim granama privredne delatnosti*. Beograd: Privredni pregled, 1937. (cyrillic)
- Rozenberg, Vladimir. „Kreditne prilike u Jugoslaviji”. *Privredni letopis Zadružbine Nikole Spasića, knj 3*. Beograd: Izdanje zadružbine Nikole Spasića, 1938. (cyrillic)
- Rozenberg, Vladimir V., and Jovan Lj. Kostić. *Ko finansira jugoslovensku privredu: država, banke, inostrani i domaći kapital u službi privrede*. Beograd: Balkanska štampa, 1940.
- Tomašević, Jozo. *Novac i kredit*. Zagreb: Zadržna štamparija, 1938.
- Spasojević, Aleksandar, Miodrag D. Gluščević, and Đorđe Pilčević. *85 godina Tekstilnog zavoda „Cveta Dabić”, Titovo Užice*. Titovo Užice: Tekstilni zavod „Cveta Dabić”, 1985. (cyrillic)
- Stanković, Saša. *Vlada Ilić: prvi moderni gradonačelnik Beograda*. Beograd: Albion book, 2018. (cyrillic)

Stojković, Živan. „Razvoj tekstilne industrije od 1918 do 1944”. *Sto godina leskovačke tekstilne industrije: (1884-1984)*, ur. Dragoljub Trajković et al. Leskovac: Narodni muzej, 1984. (cyrillic)

Tasić, Antonije. „Jugoslovensko bankarstvo između dva rata”. *Glas SANU, Odeljenje istorijskih nauka* 366, 26/ 1992, 147–208. (cyrillic)

Trajković, Dragoljub. „Tekstilna industrija Leskovca i okoline 1884–1918”. *Sto godina leskovačke tekstilne industrije: (1884-1984)*, ur. Dragoljub Trajković, i dr. Leskovac: Narodni muzej, 1984. (cyrillic)

Čalić, Mari-Žanin. *Socijalna istorija Srbije 1815-1941: usporeni napredak u industrijalizaciji*. Beograd: Clio, 2004. (cyrillic)

Narodno Blagostanje, 1929, 1930.

Analiza Bilansa, dodatak Narodnom blagostanju, 1930, 1931, 1933, 1936, 1940.

Privredni pregled, 1926

Summary

Dr Jelena Rafailović

CHARACTERISTICS OF CAPITAL IN TEXTILE SECTOR IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA: A CASE STUDY OF MAJOR YUGOSLAV TEXTILE MANUFACTURERS

Through a global and micro context, we portray the capital of the textile industry in the Kingdom of Yugoslavia between the two world wars in this paper. The accessible statistical data distinctly illustrates the capital status within the textile industry of Yugoslavia during the interwar period. The textile industry expanded significantly from an initial estimation of 25 operational factories in 1919 to a notable total of 491 factories by 1938. The invested capital experienced a notable surge, ascending from 466 million dinars in 1918 to 1,504,963,000 dinars by 1938. This pattern, reflected in the consistent increase of newly established factories and their accompanying capital amounts during their founding, aligned closely with the prevailing economic trends of the interwar era. By the end of the 1930s, proprietary corporations comprised 39%, joint stock companies constituted 26%, and public partnerships represented 21% of the industry's structure. Among these, 312 factories (64%) were exclusively under Yugoslav ownership, amassing a combined capital of 573 million dinars (38%). Concurrently, 151 enterprises, whether with a majority or minority stake of foreign capital, accounted for the remaining 913 million dinars (61%) within their total capital of 1.486 billion dinars. An analysis of the balance sheets and available data regarding the ownership structure of significant textile enterprises in the Kingdom of Yugoslavia, such as Duge rese d. d., Yugoslav textile plants Mautner, Jugočeske Kranj, factory of concern Ilić, and the

Belgrade textile industry, results in several fundamental conclusions. The textile sector companies in Croatia and Slovenia display a greater capital endowment and demonstrate more pronounced growth in their overall operational balance. The ownership distribution among shareholders delineates a predominance of significant foreign capital stakes within the textile sector of Croatia and Slovenia, diverging from the ownership arrangement observed in other regions of the Kingdom, particularly the pre-war Serbian territory, where indigenous industrialists maintained substantial ownership stakes.